

Bir Elmanın İki Yarısı:
KLÂSİK ŞİİR VE OSMANLI TARİHİ

*İskender PALA**

ÖZET

Klâsik Türk edebiyatının şehrengizinden sumâme veya gazavatnâmesine, tezkiresinden sefâretnâme veya siyasetnâmesine hemen bütün edebî türler tarihle birebir alakalıdır. Tıpkı bunun gibi devrin tarihî olaylarını, gelenek ve yaşayış biçimini bilmeden, sanatçının hangi şart ve ortam içinde eserini ortaya koyduğu sorusu doğru cevaplandırılmadan da manzum veya mensur bir edebiyat metninin yorumlanması, en az bir yönüyle eksik kalacaktır.

Yukarıda sözü edilen gerçeklerden hareket ederek bu çalışmada, kısaca Osmanlı'nın tarih ve edebiyat metinlerinin ortak değerlendirilmemesi halinde tarihin de, klâsik şiirin de tam manasıyla aydınlatılamayacağı örneklerle vurgulanmış, bu iki disiplinin bir elmanın iki yarımı kadar birbiriyle bütünleştiği ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Klâsik şiir, Osmanlı tarihi, tarihçi, edebiyatçı, edebiyat-tarih ilişkisi.

İnsan zekâsı bilimin akıl almaz bir hızla ilerlemesi karşısında onu devamlı tasnif etmeyi ve parçalara ayırarak incelemeyi yeğliyor. Bilimin derinlemesine incelenmesi, onu çoğaltıyor ve insanoglunu daha fazla

* Prof. Dr., İstanbul Kültür Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

malumatlı kılıyor. Günümüzde “uzmanlık” fikrinin ön plana çıkmasının en belirgin sebeplerinden birisi, bilimde derinleşme arzusudur. Daha geçen asra kadar dünyada hezârfenlik revaçta iken şimdiki bilimsel gelişmeler mütebahhir olma üzerine kuruluyor. Öncekilerin ne kadar çok şey bildikleri önemli iken şimdikiler ne düzeyde bilgili olduklarıyla ölçülüyor.

Bilimselliğin gereklerinden biri de aynı konuyu farklı yaklaşımlarla değerlendirebilmek, yahut değişik bakış açılarından görebilmektir. Şartlanmaların dışında kalabilmek, yan disiplinlerin desteğine muhtaçtır. Ünlversal eğitim sistemi hezârfen değil mütebahhir yetiştirilmesine uygun bir yapıya sahiptir. Ancak bu, bilim adamlarının yan disiplinleri edinmesine engel değildir. Nitekim pek çok ülkenin üniversitelerindeki disiplinler eğitim ve öğretim çeşitlendirilmekte ve bir öğrenci kendi branşına yakınlık derecesine göre yan bilim dallarında tercih kullanarak eğitim alabilmektedir. Yan disiplinlerde bilimsel birikim sahibi olmanın şart olduğu eğitim sistemleri genelde fen eğitimiyle alakalı branşlardır. Ancak sosyal bilimlerde yer alan bazı bilim dalları vardır ki fen eğitiminden ziyade yan disipline ihtiyaç duyarlar. Bunlardan biri de Osmanlı'nın birbiriyle yakından ilintili olan edebiyat ve tarihidir.

Bir edebiyat eseri, ancak kendi çağını anlatabilir. Belgesel ve tarihî¹ özellikler taşıyan eserlerden bile içinde yaşanan zamanın etkisi kolay kolay silinemez. Bu bakımdan Osmanlı edebiyatı metinlerine bizatihî o toplumu yansıtan belgeler gözüyle bakmak mümkündür. Klâsik yapısından dolayı toplumdan uzakmış gibi gözükse de bu metinlerin hakikatte Osmanlı medeniyetinin yüksek kültür birikimini açığa çıkarmak bakımından yan disiplin okumalarına tâbi tutulması şüphesiz yeni bakış açılarını da beraberinde getirecektir. Başka türlü ifadesiyle, nesirden ziyade şiirin ön planda olduğu Osmanlı edebiyatının divanları arasında biz, günümüz bilim dallarından pek çoğunun arka planına dair ipuçları bulabiliriz. Ancak yan disiplin okumaları yapamadığımız için de –üzülerek itiraf ediyorum– Eski Türk Edebiyatı akademisyenleri, yeterince neşredilmiş metin yokmuş gibi, hâlâ metin neşriyle, edisyon kritik veya trans-

¹ Bu yazıda “tarih” kelimesi “geçmiş bilgisi” anlamında geniş bir perspektifi ifade edecek ve yalnızca kronolojiyi değil, o kronolojinin içini dolduran her türlü siyasî ve toplumsal medeniyet unsurunu içine alacaktır.

kripsiyon çalışmalarıyla zaman geçiriyoruz da neşredilen metinler üzerinde yorum veya tarihî incelemeler yapmayı ikinci plana bırakıyoruz. Ve yazık ki hâlâ, Osmanlı divanları arasındaki felsefi, sosyolojik, hukukî, tıbbî vb. pek çok bilgi alanı, yan disiplin eksikliği yüzünden bilimsel incelemelere konu olamıyor. Oysa Sabri Ülgener'in Divan edebiyatı manzumelerinden yola çıkarak iktisat okumalarının ne derece mühim neticeler verdiği izahtan varestedir².

Türkiye'deki eğitim sistemi şimdilik Türk klâsik edebiyatının disiplinler yapıda incelenmesine müsait değildir. Bunun için ya özel eğitime, ya özel gayretlere ihtiyaç vardır. Söz gelimi Osmanlı'nın sosyolojik yapısını inceleyecek bir sosyolog ya Divan Edebiyatı eğitimi alacak, yahut bunun tam tersi olarak bir Divan edebiyatçısı sosyoloji çözümleri öğrenecektir. Ama her hâl u kârda iki disiplin birleştirilmeden Osmanlı sosyolojisi üzerine verilecek hükümler daima eksik kalacaktır. Bununla Osmanlı toplumunun yegâne aynası edebiyatıdır demek istemiyor; belki o aynaya bakmadan geçmişimiz hakkında mükemmel görüntü alınamayacağını ifade etmeye çalışıyoruz. Çünkü “Devrini izah etmeden, sanatkârı izah edebilmenin imkanına akıl erdirilemez.”³ Değer hükümlerini kendi devirlerine göre vermek gerekir. Eskiler, devirlerini doyurdular ve öyle öldüler. Osmanlı'nın felsefesi, hukuku, iktisadı, şehirciliği, folkloru vs. için de durum bundan farklı değildir. Ama hepsinden önemlisi de bizce Osmanlı'nın tarihi ve dolayısıyla tarih-edebiyat birlikteliğidir⁴.

² “Edebî eserler tarihî bir vâkıyı doğrudan ele almamakla birlikte tarihi aydınlatma açısından değer taşırlar. (...) Edebî eserlerin incelenmesiyle tarihin sadık akisleri değilse bile döneminin zihniyetini ifade eden fikir ve sembollere ulaşılabilir”. (krş. Sabri F. Ülgener, *Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler*, Ankara 1983).

³ Necip Fazıl (Kısakürek), “Abdülhak Hâmid ve Dolayısıyla”, *Kara Elmas* dergisi, (19 Nisan 1939, Zonguldak), Sayı 1, s. 1.

⁴ Tarih araştırmaları için edebiyatın önemli olduğu tezi üzerine daha evvel şu çalışmalar yapılmıştır:

Necib Asım, “Mesihî Divanı: Divanlarımızdan Tarihçe Nasıl İstifade Edilebilir?”, *TOEM* 1/5, İstanbul 1926, s. 300 vd.

Abdülkadir Karahan, “Bir Tarih Belgesi Olarak ‘Divanlar’dan Yararlanma”, *X. Türk Tarih Kongresi*, (22-26 Eylül 1986, Ankara), *Kongreye Sunulan Bildiriler V*, Ankara 1994, s. 2027-2054.

Türk klâsik edebiyatı atalarımızın gündelik hayatından efsanesine, biliminden kültürüne, dilinden folkloruna kadar pek çok detay malzemesini zabtetmiş iken tarihi bundan ayrı tutmak elbette mümkün değildir. Medhiyesinden hicviye veya mersiyesine, şehrengizinden surnâme veya gazavatnâmesine, tezkiresinden sefaretnâme veya siyasetnâmesine, seyahatnâmesinden münşeât veya letâifnâmesine kadar hemen bütün edebî türler tarihle birebir alakadar iken Türk klâsik edebiyatını yalnızca mey ü mahub gazelleri derekesine işleme reva görmek bilimselliğin gereğini yerine getirmemek olur sanırız. Tarihçiler, eski devirlere ait eserleri, bunlar içerisinde özellikle dinî, edebî, efsanevî nitelikte olanlarını “tarih kaynağı” olarak değerlendirmek zorundadırlar⁵. Saz şairlerinin bazı manzumeleri ve destan nazım şekliyle yazdıkları şiirler, bir tarihçi için en az millî destanlar, anonim hikâyeler ve mitler kadar önemlidir⁶. Konu Türk klâsik edebiyatı ürünlerine gelince, tarihi yapan ve yazan kişilere yakın olmak bakımından durum daha da önem kazanmaktadır. Kaldı ki daha gazeller ve kasidelerden başlamak üzere divanların dizeleri arasında görülen de tarihten başkası değildir. Bugün Osmanlı'dan kalma mabedlerin, sebillerin, hamamların yahut taş binaların alınlarına kazınmış olan kafa kağıtları tarihlerini okumadan, yahut mesela *Sürûrî mecmuasını* kullanmadan Osmanlı'nın tarih veya mimarî geçmişini ne kadar inceleyebileceğimiz şüphelidir. Tıpkı bunun gibi, devrin tarihî olaylarını, gelenek ve yaşayış biçimini bilmeden, sanatçının hangi şart ve ortam içinde eserini ortaya koyduğu sorusu doğru cevaplandırılmadan da manzum veya men-

Sadık K. Tural, “Tarihçinin Edebiyat Dünyasından Alması Gerekenler”, *Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kolekyumu*, Elazığ 1990, s. 211-221.

Kadir Atlansoy, “Edebî Metinlerin Tarih Kaynağı Olarak Değeri”, *Tarih Boyunca Türk Tarihinin Kaynakları Semineri* (6-7 Haziran 1996), *Bildiriler*, İstanbul 1997, s. 17-18.

⁵ “Tarihe kaynak teşkil edebilecek edebî ürünlerden, üzerinde çalışma yapılmış olanların bazıları şöyle sıralanabilir: Fetihnâme, gazavatnâme, hâl tercümeleleri, Hurşidnâme, İskendernâme, Maktel-i Hüseyin, menâkıbnâme, nazire mecmuaları, Saltuknâme, sefaretnâme, sergüzeştname, seyahatnâme, surnâme, Selimnâme, şehrengiz, tarih, tezkire, vefayatnâme, vekâyinâme, velâyetnâme, zafernâme (Kadir Atlansoy, “Edebî Metinlerin Tarih Kaynağı Olarak Değeri”, *Tarih Boyunca Türk Tarihinin Kaynakları Semineri* (6-7 Haziran 1996), *Bildiriler*, İstanbul 1997, s. 17-18).

⁶ Geniş bilgi için bk. Zeki Velidi (Togan), *Tarihte Usûl*, İstanbul 1950, s. 41-56.

sur bir edebiyat metninin yorumlanması, en az bir yönüyle eksik kalacaktır. Şimdi bunu tersinden okuyalım: Olayları, edebî metinlerdeki ipuçlarından hareketle değerlendirip anlamadan tarihi, bir kronolojiler zinciri olmaktan nasıl kurtaramazsak, edebî metinleri tarih ile yüzleştirip yorumlamadan da şairin gerçeğine ulaşamayız.

Söz gelimi 1628 yılında yazılmış bir Nefi (ö. 1635) kasidesinin, bir Şeyhülislâm Yahya (ö. 1644) gazelinin, bir Hâletî (ö. 1631) rubaisinin tefileleri arasında yürüyor ve onları aynı mecliste buluşturuyorsak, sadece “İstanbul'da, Sultan IV. Murad zamanında...” dememiz yeterli değildir. Bu üç şairin ortak mekanı neresi olabilir, 1628 yılında bu mekanın dekoru nasıldır, bir araya geldiklerinde acaba hangi siyasî ve diplomatik dedikoduları yapar, memleketi nasıl kurtarırlar, ne giyer ne çıkarırlar, gezindikleri İstanbul sokakları nasıldır, hangi mimari yapılar vardır, mevsimine göre esnaf ve halk ne yapar vs. pek çok sorunun cevabını bilmemiz gerekir. Onlara lahmacun yediremeyeceğimiz gibi, bir Şirket-i Hayriye vapuruyla da Boğaz seyahati yaptıramayız. Belki Bahçekapısı'ndan 7 çifte bir mabeyn kayığıyla Göksu'ya tenezzühe gönderip orada kuzu yahni ikram ettirebiliriz, o kadar. Hele 1627 yılında vefat etmiş bir şair (söz gelimi Nadirî) ile yolda rastlaşmaları ise pek gülünç olur.

Söylemek istediğimiz şudur: Osmanlı'nın edebiyat ve tarih metinleri ortak değerlendirilmezse ne tarihimiz tam mânâsıyla aydınlatılabilir; ne klâsik şiirimiz. Bunlardan birinin ayak izleri diğerinin satır aralarında bulunabilir. Vak'anüvislerin yer yer birer kronoloji cetveli gibi olan metinlerinin duygu zenginliğini taşıyan şiirler, biraz da o kronolojinin içini dolduran medeniyet birikimiyle anlam kazanır. Harcıalem ifadesiyle, Osmanlı tarihi ile şiiri, bir elmanın iki yarısı gibidir.

Bizim doktora tezimiz Kanunî devrinde yaşamış bir yeniçeri şairi olan Aşkî (ö. 1574) üzerine idi. Aşkî'nin murabaları, kasideleri ve gazelleri arasından bazıları o devrin askerî tarihine açıklık getirecek kadar zengin anekdotlarla doludur. Mesela onun, Bağdat seferi hakkında birisi hazırlık devresinde, birisi ordu-yı hümayun sefere çıktığı vakit, birisi fethin hemen akabinde ve birisi de İstanbul'a dönerken yazılmış olduğu muhtevalarından anlaşılacak dört adet murabbâı vardır. Bunlara, muhte-

melen aynı zaman periyodunda yazılmış hamasî beyitler ihtiva eden gazelleri de ilave edip bir de kaside ile örtüştürdüğümüzde, karşımıza bir Bağdat fethi tarihçesi çıkar. Üstelik bu metinlere bakarak askerin duyguları ve felsefesi, toplum psikolojisi, Osmanlı ordu sosyolojisi, askerin cenk ve cihad felsefesi vs. de pekâlâ süzülebilir. Yeter ki her birini ilgili disiplinlere sahip uzmanlar incelesin.

Bunun gibi pek çok şiir, divanların pörsümüş ciltleri içinde hâlâ ihtişamla durmaktadır ve bakmasını bilirsek oradan pek çok kültür yahut bilimsel gerçeği devşirmek mümkündür. Bir iktisatçı, bir hekim, bir hukukçu, hatta uluslararası ilişkiler uzmanı birilerinin bile Türk klâsik şiirinin beyitleri arasında az da olsa, ele alıp inceleyebilecekleri malzeme mevcuttur.

Tarih, çağını dolduran bilim, kültür ve edebiyat metinleri olmadan yalnızca bir zaferler ve yenilgiler listesi olarak kalmaya mahkumdur. Bunu anlamak için M. Zeki Pakalın'ın *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*'nün⁷ madde sonlarına serpiştirilmiş olan beyitler ile E. Kemal Eyüboğlu'nun *Atasözleri ve Deyimler*⁸ sözlüğünün örneklerine bakmak yeterlidir. Tarihi anlamak, onu doğru okumakla mümkünse eğer, vak'anüvis veya tarihçi, çağın olaylarını gözlem biçiminde kaydeder; şair ise çağa ruh ve duygu katar. Tarihçi, bir savaşın zafere dönüşmesini – biraz da resmî ideoloji tedirginliğiyle– kuru cümlelerle anlatabilir; ama bir şair, savaşı zafere dönüştüren insanın çöşkusunu, sevincini veya hüznünü terennüm eder. Tarihçi gündelik hadiselerin cereyan tarzıyla ilgilenirken şair o hadisenin his cephesine dikkat çeker. 33 padişahın 21'inin şair olması, Osmanlı hanedanının kalemlerini de kılıçları kadar maharetle kullanma; yahut ordularının önünde sancakları kadar beyitlerini de dalgalandırma gayreti içinde olduklarını gösterir. Bakî'nin dilinden dökülen İstanbul Türkçesi'ni, Nefî'nin kasidelerinde bahsettiği devletlûları, Nabî'nin *Hayriyye*'de anlattığı taşra hayatını, Galib'in gazellerinde terennüm ettiği tasavvuf dünyasını yahut Nedim'in şarkılarında yaşattığı İstanbul'u tarihin dışında kabul etmek yahut

⁷ M. Zeki Pakalın, *OTDTS*, c. I-III, İstanbul 1946, 2324 s.

⁸ E. Kemal Eyüboğlu, *XIII. Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, c. I, İstanbul 1973, 329 s.; c. II, İstanbul 1976, 528 s.

tarihçileri bundan uzak tutmak nasıl mümkün değilse, aynı kişi ve olayları tarihî bilgi birikiminin yardımıyla yakından tanımadan da söz konusu metinlerin ruhuna inmiş olunamayacaktır. Herhâlde Lale Devri'ni tarih kitaplarından okumak, Nedîm'in şiirlerindeki çehresiyle okumak kadar canlı, zengin ve zevkli olamayacaktır. Keza Nedîm'in şarkılarını sanki dün söylemişler gibi hissetmek de ancak o devir tarihine yakından bakmakla mümkün olacaktır. Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinde – İsmail Ünver'in tesbitine göre– 2790 beyit tutan ve muhtelif tarih kitaplarından süzülerek yazılan “Cihan tarihi özeti”⁹ yahut Tunca Kortantamer'in Atâî'nin *Hamse*'sini incelerken ortaya koyduğu İstanbul hayatı ve coğrafi mekân, doğrudan doğruya edebî metinlere yansımış bir tarih anlatımı sayılır.¹⁰

“Tarih belgelere göre yazılır, ancak elde bulunan belgelerden her şeyi bulup çıkarmak kolay değildir. Filoloji, paleoğrafı, arkeoloji, diplomasi, coğrafya ve sosyoloji, tarih araştırmalarına önemli ölçüde katkıda bulunan ve değerli malzeme sağlayan disiplinlerdir.”¹¹ Tarihin içindeki hayata, sanata, söz estetiğine eğilmek, bezm ve rezme, giyim-kuşama, yeme –içmeye bakmak, elbette onu anlamamız için gerekli tavırlardır. Tarih deyince zihnimizde sefere çıkmış bir ordu canlandırmaktan kurtulabildiğimiz an o tarihin nefes alıp verişine, o toplumda yaşayan insanların hissettiklerine, fikirlerine, hayallerine, emellerine, sevinç ve

⁹ bk. Ahmedî, *İskendernâme* (hızl. İ. Ünver), Ankara 1983, tür. yer.

¹⁰ Tunca Kortantamer bu konuda şöyle der: “*Hamse*, Atâyî'nin içinde yaşadığı dünyanın doğrudan ve dolaylı yansımalarıyla doludur. Konuların önemli bir kısmı Atâyî'nin çağından, içinde yaşadığı dünyadan, hatta kendi hayatından alınmıştır. (...) Tarihî-efsânevi kişilikler etrafında dönen konularla İslâmî edebiyatların ortak konularının çok büyük bir kısmı da onda sürekli olarak çağının ve gününün insanının problemleri ile ilgilidirler. Söz gelişi Heft Hân gibi masal dünyasına daha yakın bir eser bile birtakım alegori ve sembollerden yararlanarak günüyle benzerlikler kurup dersler verir. (...) Atâyî mesnevilerine genel ve temel bir mekan olarak büyük bir çoğunlukla Osmanlı ülkesinin çeşitli yerlerini seçer. Bu çerçeve içerisinde en geniş yeri İstanbul ve Rumeli alır. Bu çevre aynı zamanda Atâyî'nin doğduğu ve yaşadığı çevredir. Bu çevre içerisinde yer alan olaylar ve tiplerin çoğu yaşanan hayattan alınmışlardır. Öyle ki olaylar ve tiplerden bir kısmını tarihî olarak bile belgelemek mümkündür (Tunca Kortantamer, *Eski Türk Edebiyatı Makaleler*, Ankara 1993, s. 89-90).

¹¹ bk. Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, İstanbul 1990, s. 20-21.

üzüntülerine de şahit olabiliriz. İşte bütün bunlar için Türk klâsik edebiyatının bir laboratuvar gibi kullanılması gerekmektedir. Keza bunun tersi de mümkündür.

Türk klâsik edebiyatı metinlerinin tarih kaynağı olarak kullanılmasına dair daha evvel yapılan bazı çalışmalar bu konunun önemini yeterince vurgulamıştır. Ancak biz bunun tam tersinin de çok gerekli olduğuna, yani Türk klâsik edebiyatı araştırmacılarının da tarihi bilmeye muhtaç bulduklarına dikkat çekmek istiyoruz. Uzun zamandan beri akademik hayatımızı dolduran metin neşirleri ve edebiyat tarihine ait metinler bize genellikle şairler ve üsluplar hakkında bilgi veriyorsa da şiirleri layıkıyla anlamak, anladıktan sonra da bilimsellik adına yorumlar yapabilmek için çağın topyekün tarihini bilmeye büyük ihtiyacımız vardır. Hasan Ali Yücel'in dediği gibi “Her çağda ve her yerde sanatın bütün dalları gibi, edebiyat da o çağ ve o yerdeki hayat, ölüm ve her ikisine bağlı bilgilerden kök alır. Mesela XVIII. asırda Almanya'da yetişen Goethe'nin eserlerinde, o çağlardaki ilim ve felsefe bilginlerinin izleri ne kadar bellidir. XIX. asırda ispatçı (pozitiviste) bir felsefe kurulmamış olsaydı, Fransa'da gerçekçi (realist) bir romancı olan Zola'nın yetişmesi mümkün olur muydu? Aynı tesir Divan edebiyatı için de var olmuştur. Hemen hepsi medreseden yetişmiş veya o yoldan bilgilenmiş olan bu şairler, yaşadıkları çağın ilim ve felsefesiyle yoğrulmuşlar; eserlerinde bu kaynaklardan birçok anlatma vasıtaları alıp kullanmışlardır.¹²“

Fuzulî'nin, divanının önsözünde, şairliğini tamam etmek için tefsir ile hadisten, hendese ile felsefeye kadar pek çok ilim tahsil ettiğini söylemesi, bir yandan da klâsik şairlerin nasıl bir yol tuttıklarını bize açıklıyor. Bu durumda, içinde çeşitli bilgi ve disiplinleri barındıran bir şiirin anlaşılmasının, ancak o bilgilere âşinalık ile mümkün olacağı da ortaya çıkıyor ki bu birikime biz topyekün “tarih disiplini” gözüyle bakıyoruz. Sabahattin Eyüboğlu'nun “Divan edebiyatımız, tıpkı halk edebiyatı gibi bizim eski varlığımız, tahteşuurumuz, kaybolmuş cennetimizdir.¹³“ ifa-

¹² Hasan Âli (Yücel), *Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış*, İstanbul 1932, I. kitap, s. 141-142.

¹³ Sabahattin Eyüboğlu, “Yeni Türk San’atkârı –yahut– Frenkten Türk’e Dönüş”, *İnsan*, Sayı 1 (Nisan 1938), s. 135.

desi ile Sami Paşazâde Sezai Bey'in "Divan Edebiyatı, milletin geçmiş zamanlardaki benliğidir."¹⁴ yargısı işte bu noktada anlam kazanmaktadır.

Divanların içinde, mesnevîlerde yahut nesir eserlerimizde –ki bu bakımdan bizzat tarih kitapları ve vak'anüvis kayıtları da birer edebiyat eseri sayılabilir– tarih ile edebiyatın birbirlerini tamamlayan disiplinler olarak incelenmesini kaçınılmaz kılan dizeler, beyitler, şiirler yahut pasajlara sınır çizilemeyeceğini en iyi idrak edecekler, klâsik edebiyatla uğraşan bilim adamları olsa gerektir. Bu yüzden uzun manzumeler üzerinde teferruatlı yorumlar yahut teorik ahkamlar yerine her divanda onlarca, yüzlerce örneği bulunabilecek üç şiir okuyup, üç beytin de özüne inmekle söylediklerimizi ispata çalışacağız.

Aşağıdaki şiir tarihin edebiyat metniyle yorumlanabileceğini gösterir. Şiiri Kanunî (ö. 1566) söylemiştir ve 1534-35 İrakeyn Seferi'ni anlatır:

Allah Allah diyelim sancak-ı şâhî çekelim
Yürüyüp her yaneden şarka sipâhî çekelim

İki yerden kuşanalım yine gayret kuşağın
Bulaşıp top ile toprağa bu râhî çekelim

Pây-mâl eyleyelim kişverini sürh-serin
Gözüne sürme deyü dūd-ı siyâhî çekelim

Bize farz olmuş iken olmamız İslâm'a zahîr
Nice bir oturalım bunca günahı çekelim

Umarım rehber ola bize Ebubekr ü Ömer
Ey Muhibbî yürüyüp şarka sipahi çekelim¹⁵

Bu gazelin kendi çağında nasıl bir etki yarattığı ve daha Kanunî ordularından ve orduların sancaklarından evvel nasıl dalgalanarak Şark'a yürüdüğü ve düşmanın zehresine ilk hamleyi yaptığı ayrıca tartışılabilir,

¹⁴ Ferzan A. Aras, "Sami Paşazâde Sezai Bey ile Konuşma", *Varlık*, Sayı 57 (15 Kasım 1935), s. 135.

¹⁵ bk. *Divân-ı Muhibbî*, İstanbul 1308 h., s. 120.

ancak biz onun ikinci beytini Evliyâ Çelebi'nin *Seyahatnâmesinde*, Melek Ahmed Paşa'nın Bitlis hanı Abdal Han üzerine yürüdüğü vakit askerini şecaatini arttırmak için ve *kuşağın* yerini kılıç, *râhın* yerini de *derd* almış hâliyle görünce doğrusu şiirin tarihi nasıl doldurduğuna bir kez daha hayret ettik.¹⁶

İki yerden kuşanalım yine gayret kılıcın
Bulaşıp toz ile toprağa bu derdi çekelim

Çelebi bu beytin şairini zikretmiyor; sanki herkesin bildiği anonim bir metin gibi veriyor. Kanunî'den Evliyâ Çelebi'ye yaklaşık bir asırlık bir zaman dilimi mevcut. Bu kadar zaman dillerde kalmış olan bir şiirin, o toplum için birden çok anlamlar ifade ediyor olması lazımdır ki bir ordu serdarı olan paşa, askerini gayrete getirmek için ordugâhta yüksek sesle bu beyti okusun; hem de güneşin her yanı kavurduğu hararetli bir günde, ateşler içerisinde kıvranır hâlde ve bağırmaya mecali bulunmazken.

Şu şiir de edebiyat metninin tarih içindeki yerini tesbit bakımından bir örnek gazeldir ve Nadirî'ye (ö. 1627) aittir:

Eylese âşık n'ola derd-i dilin cânâne arz
Çünkü lâzımdır kulun ahvâlini sultâna arz
Sanma geldi ârız-ı dildâra hatt-ı anberîn
Kâdı-i mülk-i kazadan geldi katl-i câna arz
Bezmi teşrîf eyleyip etse ayak dîvânını
Eylesek ahvâlimiz ol şâh-ı âlî-şâna arz
(...)
Hayli tahsîn eyleyip eylerdi medh ey Nâdirî

¹⁶ Evliyâ Çelebi'nin ifadesi şöyledir: “Lakin ol günde hikmet-i Hudâ ol kadar şiddet-i hararet olup (Melek Ahmed) Paşa'ya te'sir etti kim tâb u teb ile paşanın tâb ü tüvânı kalmayup mizâc-ı nâzik-zücâcları âteş-pâre olup fevkalhad şikeste-hâtır idi kim nutka mecâli yok idi. Amma yine böyle iken cümle asâkir-i İslâm'a kuvvet-i kalb olmağ için iki yerden gayret kuşağın kuşanup uluvvü'l-himme mine'l-imân deyüp bu ebyâtı terennüm ederdi. Beyt: İki yerden... (*Seyahatnâme*, C. IV, TS Ktp. Bağdat Köşkü Bl. nr. 305, v. 265a).”

Mümkün olsa eylemek eş'ârını Hassân'a arz

Aşkî'nin şu dizelerini anlamak içinse tarihin sosyal yüzünü iyi okumak ve söylenenleri belgelendirme zorunluluğu vardır.

Mahabbet ehli bu canı uyara saklarlar

Şu miyvedür ki anı şehriyâra saklarlar

Mahabbetin birezini hatına verdi gönül

Hazîne artuğ olunca hisara saklarlar

Gönül hararet ile can atar zenahdâna

Niteki germ hoş-âbı bunara saklarlar

Aceb mi aşkın ile dil garîk-i eşk olsa

Şarab destilerin cûybâra saklarlar

Sirişki sakladı Aşkî visâl günlerine

Şarabın iyisini evvel-bahâra saklarlar

Şimdi de üç beyit okuyacağız. İlki Fuzulî'den (ö. 1556):

Sanmanız kim giceler beyhûdedir efgânımız

Mülk-i aşk içre hisâr-ı istikâmet bekleriz

Beyti tam anlayabilmek için hisarlarda nöbetin nasıl tutulduğuna, hangi hisarlara istikamet denildiğine ve bir hisar mimarisinin nasıl olduğuna dair tarihî bilgilere ihtiyacımız vardır.

Şu beyit Bakî'nin (ö. 1600)

Müje haylin dizer ol gamze-i fettân saf saf

Gûyiyâ cenge durur nîze-güzârân saf saf

matlayla başlayan gazelindedir¹⁷. Bu beyti Osmanlı'da ordu-yı hümayun teşkili için bir yardımcı belge saymak mümkündür. Ancak bunun

¹⁷ Bu beyti Evliyâ Çelebi, bir meydan muharebesinin başlamak üzere olduğu bir sahneyi anlatmak için zikreder ve beytin hemen ardından "(...) mazmununca niçe alaylar âraste vü kemingâhlar cümle pîraste olup herkes atbaşı beraber kafadar u sırdaş ve haldaş u yoldaş u karındaşlarıyla öpüşüp ve görüşüp ve gülüşüp birbirle-

için öncelikle defter ve divanın ne olduğunu ve asker alımlarındaki işle-
yiş düzenini bilmek gerekecektir.

Kadd-i vasfınla hıram etse alem gibi kalem
Cedvel-i satrı çeker defter ü divan saf saf

Şu da Nevres'e (ö. 1762) ait:

Önün ardın gözet, fikr-i dakik et, onda bir söyle
Öğütme ağzına her ne gelirse âsiyâb-âsâ

Şöyle demek: “(Sözün) önünü ardını gözet, ince düşün, onda bir(ini)
söyle. Değirmen gibi ağzına her ne gelirse hemen öğütme!”

Söz söylemenin Osmanlı'ya ait kurallarını bulduğumuz bu beytin
asıl dikkat çekici olan yanı üç kelime (söyle, her ne) haricindeki bütün
kelimelerin (toplam 15 kelime) değirmencilige ait meslek diliyle söylen-
miş olmasıdır. Burada Türk klasik şairlerinden birini XVIII. asırda ya-
şamış bir halk adamı, orta insan tipi, sokaktaki insan özellikleriyle görü-
rüz.

Diğer bir ifade ile bu şiir yüksek zümreye hitap ettiği kadar merke-
binin sırtına buğday çuvallarını yükleyip ıslık çalarak değirmene giden
köylü ağaya da hitap eder ki o dahi tarihin dışında değildir.

S o n u ç :

Türkiye üniversitelerinde eskiden bir edebiyat öğrencisinin sertifika
adı altında istediği ve ilgi duyduğu bir yan disiplinin dersini takip etme-
sine imkan tanınmıyor, hatta mecbur tutuluyordu. 1982'de hazırlanan üni-
versiteler kanununda (2547 sayılı kanun) bu mecburiyet ve imkan orta-
dan kaldırıldı. Bu uygulama bizim sahada en ziyade Osmanlı tarihi ile
edebiyatını etkilemiş ve onları dar kalıplar arasına sıkıştırmıştır. Böylece
tarih araştırmacısının arşivden başını kaldırmaya, edebiyat tarihçisinin
de şairin dünyasını yakından tanımaya mecali kalmamıştır. Oysa bir

rine vasiyyet ederken çalıcı mehterbaşı tabl u kudüm ve çeng-i harbi çalmağa izin
taleb etdikde...” diye anlatır ki tam da mızraklı birliklerin ordu önünde diz çöküp
saf tuttıkları ânı tasvir eder (*Seyahatnâme*, TS Ktp. Bağdad Köşkü, nr. 305, v. 267a).

edebiyat metnini teşrih masasına yatırırken, özellikle yazıldığı çağın projektöründen yansıyan ışığa ihtiyaç olduğu kesindir.

Osmanlı edebiyatı ile tarihi, bir elmanın iki yarımını kadar birbirleriyle bütünleşen disiplinlerdir. Tarihin satır araları divanlarda gizlidir; şairlerin ayak izleri de tarihin sayfalarında takip edilebilir. Osmanlı tarihini bilmeden edebiyatını anlamak; edebiyatını öğrenmeden de tarihini yüzde yüz doğru okumak mümkün değildir. Bugüne kadar yapılan araştırmalar daha ziyade edebî metinlerin bir tarih kaynağı olarak ne derecede önemli olduğu sorusuna cevap aramaya çalışmış ve bu metinlerin yorumuna olan ihtiyacını ortaya koymuştur. Oysa madalyonun arka yüzü biz edebiyatçılar için çok daha önemli bir mecburiyeti işaret etmekte ve Türk klâsik edebiyatına ait metinler için tarihin –belki buna “tarihî bilginin” demek daha doğrudur– bir lazım-ı gayr-ı mufarık olduğunu göstermektedir. Bugünün klâsik edebiyat araştırmaları metin neşri bakımından oldukça zenginleşmiş, edebiyat tarihimizi şekillendiren divanlar ve mesnevilerin dikkate değer olanları yayınlanmış durumdadır. Bizce artık yapılması gereken şey, genç meslektaşlarımızı, eldeki metinleri önce yan disiplinlerle yoğurup sonra subjektif unsurlardan arındırarak yorumlamaya yöneltmektir. Özellikle de tarih ile edebiyat metinlerini örtüştürerek yapılacak çalışmalara hiç vakit geçirmeden başlamak gerekmektedir. Ancak böyle olursa zeyy-i ulemânın gerek edebiyatımız, gerekse tarihimiz hakkında hatalı ve maksatlı hükümler vermesini bertaraf etmiş olabiliriz. Ve bu vebal bizim sırtımızdadır. Çarelerin başlangıcı, fakültelerimizde Osmanlı tarihi eğitimi alan öğrencilere Türk klâsik edebiyatını; Eski Türk Edebiyatı okuyanlara da Osmanlı tarihini öğretmek için girişimlerde bulunmaktır. Aslında bu, küçük bir müfredat programlarının tesbitinde olsun bu uğurda yapılacak teklif ve önerilerin faydalı olacağı kanaatini taşımaktayız. Bu konuda bütün meslektaşlarımızı duyarlı olmaya davet ediyoruz.

Bazan, bir küçük şiirin çok değerli bir arşiv belgesinden daha önemli olduğunu; bazan da tarihî bir belgenin bir şiire muhteşem anlamlar katarak tarihimize ışık tuttuğunu akıldan uzak tutamayız.

"TWO HALVES OF AN APPLE: CLASSIC POETRY AND OTTOMAN HISTORY"

Abstract

All kinds of literary genres from Shehrensiz to Surnâme or Gazavatnâme, from Tezkire to Sefaretnâme or Siyasetnâme in the Classical Turkish literature are in direct contact with history. Just like this, without knowing the historical events, traditions, and the way of life of that particular period or without answering correctly the question of in what conditions the artist created his/her work, to analyze poetry or prose work leaves out at least one part untouched.

Under the lights of the truths mentioned above, in this study, it is meant to prove that without analyzing briefly Ottoman history and literary works together, neither history nor classical poetry will properly be brought out into the light. By pointing these facts with examples, it is to say that these two disciplines are like the two halves of an apple.

Keywords

Classical poetry, Ottoman history, historian, literary person, relation between literature and history.